

Goethe és Márai vonzásában

Öt évvel ezelőtt, az akkor hatvanöt éves Fried István az akkor hetvenöt éves Vekerdi Lászlót köszöntve Bibó Istvánra hivatkozott, aki szembeállította a „műgonddal alkotó embert” „a magát hatalmi helyzetekben kiélő, reprezentáló emberrel”. „Bibó megrendítően szép utópiája az előbbi emberfajta győzedelmében reménykedett („Eszméim győzedelme legyen emlékjelem” – idézem ide szívesen Eötvös Józsefet), Vekerdi László tényszerű megállapítása szerint még 1991-ben sem beszélhetünk erről, pedig a „műgonddal alkotó ember”-ek „közös ihlete” teheti a nemzetet azzá, amivé (ismét reformkori idézet következik) a „szellemharcok tiszta sugaránál” kellene válnia.” Mai szellemi életünk megosztottságát és téveszméit látva sajnálattal állapíthatom meg, hogy Bibó 1991-ben Vekerdi Lászlótól, 1999-ben Fried Istvántól idézett mondatai kétségbeejtően időszerűek. Miként borzongató aktualitását érzem Márai Sándor 1944-ben papírra vetett mondatainak is: „Azt akartam mondani, hogy Magyarország is csak a minőség igényével élhet és maradhat fenn az új Európában; nincs módunk középszerűnek lenni. De mennyire fáj ez itten az érdekszövetkezeteknek, melyek oly mohón profitáltak a középszerűségből.” Minőség, műveltség – Fried István életpályáját jellemző kulcsszavakhoz jutottunk el. Filosz körökben utóbbit sokan hajlamosak az olvasással egybemosni. Ám műveltség a figyelmesség, a tapintat, a jó mondatok megfogalmazása, minthogy – megint csak Máraival szólva – „az élet irtózatosszerű zúravarában nincs menekvés, csak a jól megfogalmazott mondat: minden más csak esküszegés vagy halandzsa”.

Téved, aki azt gondolja, a Herder-díjas Fried professzor egész életében Isten tenyerén ült. A szerencsésnek aligha mondható 1934-es korosztály tagjaként hosszú évekig budapesti peremkerületi általános iskolában tanít, tizenegy évig az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárosa. Ám egy visszaemlékezése szerint mégis szerencsés, mivel nemzedéke még jó iskolákban tanulhatott, gazdag szülői könyvtárakra támaszkodhatott. Fried István is szerencsésnek mondja magát, mert olyan írók irodalomtörténészek indították pályáján, mint Szántó György, Tamási Áron, Ignác Rózsa, Szauder József, Sziklay László és Hadrovics László. Nekik köszönheti, hogy eredetiben olvashatta Goethét és Hviezdoslavot, Orwellt és Krležát. Operába, hangversenyekre, kiállításokra járt, csodálatos tiltott könyveket olvasott, s minden nyáron megtanult egy nyelvet. Fried István a szegedi egyetemen, nemzetközi hírű összehasonlító irodalomtudományi tanszéket teremtve, immár két évtizede próbálja tanítványainak átadni ezt a műveltségszomjúságot, amely nélkül lehet ugyan élni, de nem érdemes. Tanít, de folyamatosan tanul is diákjaitól, s legjobban talán hallgatói véleményére kíváncsi. Akkor örül igazán, ha valamelyik tanítványa (miként legutóbb egy Kafka-regénnyel kapcsolatban) vitázik, vitázni merészel vele. Alig láttam olyan egyetemi oktatót, aki nála büszkébb a tanítványaira. Tanácsot adni, bírálni, átdolgozásra visszaadni, kegyetlenül kijavítani és kijavíttatni – sokak számára talán visszatetsző

lehet, de a legjobb hallgatók (még a kollégák közül is néhányan) kimondottan igénylik Fried István reflexióit, párbeszédre való készségét. Ezért is lehet iskolateremtő, már amennyiben van még értelme ennek a lassan elcsépelet kifejezésnek.

Az elmúlt időszak szomszédvárakba húzódó, sőt, olykor a bellum omnium contra omnes állapotára emlékeztető tudományos életében ritka és kivételes jelentőségű volt az a „beszélgetés”, ami a Tiszatáj 1999. szeptemberi számában Fried István és Kulcsár Szabó Ernő között zajlott. Lehetett volna ez a vita – mint általában – személyeskedésbe fulladó polémia, melyben a felek minden puskaporukat ellövik ugyan, a tudományos probléma azonban szemernyit sem tisztázódik. Ám a polemikus hangsúlyok helyett az együttgondolkodás vált meghatározóvá, s talán éppen ezért is tudtunk meg a szokásosnál többet a kánonokról, az irodalomban, irodalomtudományban közelmúltban lejátszódott folyamatakról. Nem állhatom meg, hogy ne idézzem Fried István egyik fontos mondatát, mely a fejlődéstörténeti és az esztétikai érték elválaszthatatlan összefonódására figyelmeztet: „...az irodalmi/irodalomtörténeti Pantheon átrendezése nemcsak nehéz, hanem súlyos feladat is, és bizonyosan nem segíti a helyesebb arányok kialakulását, ha egy-egy költő-vagy költészettípus válik a korszerűség és a korszerűtlenség vitájában célponttá. Emellett korszerűnek mondott költészet is lehet esendő, hiszen a korszerűség ismérvei erősen változóak, tudunk váratlan feltámadásokról és tartós kimaradásokról.” Amikor – ugyancsak a Tiszatájban (1997. 6. szám) – az irodalomtörténeti/tudományos válaszutakat mérlegelte, hangsúllyal fogalmazta meg, hogy a hagyományosnak illetve „újítónak” vélt nézetek és poétikai magatartások közé nem húzható merev határvonal. Márpedig a 20. század és kiemelten a mainak mondott irodalom megítélésében igen gyakran e „törésvonal” mentén, a panegirisz és a ledorongolás végletei között szakad ketté irodalomtudományunk. A hét évvel ezelőtti gondolatok változatlanul időszerűek: „...kevés megértést tanúsítanak más nézetek iránt, más elméletek pedig a maguk szempontjait, eljárásait kritikátlanul, a többieket a szükségesnél valószínűleg erőteljesebb, néha indulatokkal teli bírálattal szemlélik. Ennek következtében nem az egyes elméletekben található értékes elemek szétválasztása történik meg, hanem a saját metodológia és az érték meg a célszerűség közé tétetik az egyenlőségjel. Ebből, részint természetszerűleg következik, hogy a mások elmélete, metodológiája az elavult, korszerűtlen... jelzőhöz jut.” Így hasad szét, ami (olykor elmentéses, de mindenképpen hasonló érdemű perspektívaként) nagyon is egybetartozik. Fried Istvánt rendkívüli módon aggasztja az a spanyolviasz-föltalálás, amellyel némely agresszív, új nyelven beszélő (vagy csak új nyelvet próbálgató) törekvés a hagyomány semmibe vételével, nem ismeretével tüntet. Pedig igazán nem vádolható az új hangok iránti érzéketlenséggel: az elsők között elemezte és fogadtatta el például az erdélyi költészet fiatal nemzedékét. Melléjük állt, mert úgy látta, hogy egészzé, átláthatóvá, jelentéssel teljessé kezdett összeállni valami. Mivel ezek az ifjú emberek úgy gondolják újra a magyar irodalmat, hogy közben saját költészetet teremtenek. Rájátszanak ugyan egy korszerűnek mondott lírai lehetőségre, de ragaszkodnak a költészet múlt századának (20. századának) nevezhető felfogásához, amely szerint a verset talán mégiscsak szerkeszteni, kidolgozni szükségeltetik. A legfiatalabb erdélyiek olykor szentségtörőnek látszó törekvéseiről persze sokféle vélemény fogalmazható meg, már amennyiben a másként vélekedő kellő vitakultúrával rendelkezik és igényes. Ezért is vallja Fried István: „Olyan válaszutak földerengését várom, amelyek bármelyikén mások és önnönmagunk sérelme nélkül végig lehet ha-

ladni. Olyan termékeny párbeszédre várok, amelyek még kiélezett vitahelyzetekben sem a mások legyőzését, még csak nem is meggyőzését eredményezik, csupán a nézetcserét. Rábízva a vitázókra, mennyit fogadnak el mások érveiből, mennyire engednek saját véleményükből. /.../ A fülemüle (művészi?) fütyén marakodó Péter és Pál pedig hiába fordul igaza erősítéséért a Corpus iurist átbúvárló, a sikerdíjat elfogadó bíróhoz, önösen bölcs döntésének csak vesztesei lehetnek csupán. Az egyedüli nyertes ő, egy furcsa jog önjelölt tudora, nem pedig azok, aki(k)nek (véltetőleg) fütyült a madár.”

Talán a szabálytalan pályakezdéssel is magyarázható (a tudományos és az egyetemi oktatói munkálkodásra igazán csak ötvenéves korától nyílt lehetősége), hogy Fried István – különösen a kilencvenes évek elejétől – olyan könyvekkel lepte meg olvasóit, melyek nem (még mindig nem) összegzések, de nem is a különböző időpontokban született írások egyszerű betakarításai, megmentései. A közép-európai irodalmak, kultúrák kölcsönhatásait vizsgáló tanulmánykötetek (*A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban, 1979, Kelet- és Közép-Európa között, 1986, Utak és tévutak Kelet-Közép-Európa irodalmaiban, 1989*) sora folytatódott: *Ostmitteleuropäische Studien, 1994, East Central European Studies, 1997, Irodalomtörténekek Kelet-Közép-Európában, 1999, Írók, művek, irányok. Kalandozások a világ irodalmainak labirintusában, 2002, A közép-európai szövegüniverzum, 2002*. Tanulmánykötetet adott ki Kazinczy Ferencről (*Az érzékeny neoklasszicista, 1996*), Baka Istvánról (*Árnyak közt mulandó árny, 1999*), Petőfiről (*A [poszt]modern Petőfi, 2001*), Jókairól (*Öreg Jókai nem vén Jókai, 2003*.) Márai-kutatásai is a kilencvenes években lendültek föl, három kötetet eredményezve: *Márai Sándor titkai nyomában. 1993, „egyszer mindenkinek el kell menni Canudosba”, 1998, „Ne az író történjen meg, hanem a műve”, 2002*. Az ifjú és legifjabb erdélyi szerzőkről való töprengéseit *Irodalomtörténekek Transszylvániában* címmel adta ki 2002-ben. S akkor még nem is beszélünk a Szappanos Balázssal közös *Petőfi-versek elemzése* újabb kalózküldetéséről. Lehet, az 1989-es *Tíz híres regény* is erre a sorsra jut (vagy már jutott is)? Fried István a közeljövőben Krúdy-tanulmányait publikálja, s ez a kötet minden jel szerint egy nagy író 21. századi fölfedezése lesz.

A Szegedi Tudományegyetem Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéke az elmúlt másfél évtizedben – Fried István vezetésével – a magyarországi Monarchia-kutatás központjává vált. Feledékenységre hajlamos szellemi életünkben talán nem árt felsorolni azt a tizenkét tanulmánykötetet, amely Fried István szerkesztésében jelent meg: *Monarchia-karnevál az irodalomban (1989), A Monarchia a századfordulón (1991), Magyarok Bécsben Bécsről (1993), Tegnap előtt. Irodalmi utazások a Monarchiában (1995), „...Azok a szép napok”. Tanulmányok a Monarchiáról (1996), A „szükséges népszövetség” a művelődés történetében (1996), Töprengések Kundera „szépséges szép üveggolyó”-járól (1997), (B)irodalmi álmok, (b)irodalmi valóság (1998), Lélektől lélekig. Osztrák-magyar közép-európai összefüggések (2000), Osztrák-magyar modernség a boldog(?) békeidőben (2001), *Lelkek a pányván* (2002), *Österreichisch ungarisch mitteleuropäische literarisch kulturelle Begegnungen* (2003). A tanszéki diákkör kötetei immár a kilencediknél tartanak, előbb *Antik és posztmodern*, majd *Szövegek között I–VIII*. címmel. Őszre pedig – a Tiszatáj Könyvekben – a tanszék doktoranduszainak munkáiból jelenik meg válogatás (*Elmélet/irodalom/történet. A komparatív megértés lehetőségei*).*

Fried István hetvenévesen is napóleoni lendülettel dolgozik, az egyetemen változatlan óraszámokban tanít a jövőben is. Ily módon értéktisztelő tanítványai is megnyugodhatnak. Az pedig külön öröm, hogy a Tiszatájban – még néhány lap mellett – olyan fórumra talált, amelyben otthon érezheti magát. Mert egyébként – az ő szavaival – „igazán kevés az olyan orgánus, amely az értékek közötti közvetítést vállalja, függetlenül attól, hogy ki az érték létrehozója”. Isten éltesse a szegedi egyetem egyetlen Herder-díjas tudósát!

Olasz Sándor

Fried István: Öreg Jókai nem vén Jókai

EGY MÁSIK JÓKAI MEG NEM TÖRTÉNT KALANDJAI AZ IRODALOMTÖRTÉNETBEN

Ister Kiadó
Budapest, 2003
1936 oldal, 1700 Ft

Fried István kötetének címe egy regénycím parafrázisa, ezen túl egy szólásmondást idéz, leginkább azonban egy sűrűn visszatérő és sok fejtörést okozó dilemmát választ tárgyal: az öreg Jókai valóban hanyatló, széteső, divatok és hatások nyomán eredendő alkatától idegen utakra tévedő, anakronisztikus és hatásvadász belletrista volt; vagy éppen fordítva: megújulásra képes, a modern (XX. századi) magyar irodalom számára sok értékes inspirációt produkáló génusz. Az ügyet bonyolítja az, hogy az érintettek, a századforduló és a századelő nagyjai nem nagyon nyilatkoztak Jókai előd-voltáról vagy azért, mert éppoly spontán alkotók voltak, mint ő, tehát irodalomtörténeti és elméleti kérdések nem foglalkoztatták őket (pl. Krúdyt), vagy azért, mert a kapcsolódás hangoztatása degradáló lehetett a „modern”-ek szemében (Szabó Dezső). Ez utóbbi, s meglehetősen szembeeső összefüggésnek pedig meg lett volna a fejlődéstörténeti magyarázata is, hiszen az expresszionizmus közismerten a romantika örököse.

Az öreg Jókait (mondjuk az 1885 utánit) tehát egyfelől övezhette jogos tisztelet, sőt rajongás, érzékelhető lehetett másfelől, hogy visszhangot ad egyre újabb és újabb jelenségekre (Vernétől a szecesszióig), de mégiscsak az volt a helyzet, hogy a rokonszenvező, az elnézően udvarias méltánylás is főképpen Mikszáth és Herczeg Ferenc mesterét látta benne. „Korszerűsítési” kísérlet gyanánt későbbi fejleményként jelenik meg a *Sárga rózsá* túlbecsülő kultusza, talán Móricz felől tekintve vissza. Nem is vitatható, hogy ez a regénye a sikerültebbek, hibátlanabbak közül való. Más kérdés, hogy Jókai tehetségének kiemel-